

Dokulil, Miloš

Pojem modálnosti výpovědi ze stanoviska teorie odrazu

In: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích"*, Brno 27.-30. září 1971. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 39-41

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120825>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

POJEM MODÁLNOSTI VÝPOVĚDI ZE STANOVISKA TEORIE ODRAZU

Nejednotnost v chápání pojmu modálnosti jako obecné sémantické kategorie jazykové, konstatovaná v referátech i v diskusi, má řadu příčin: v nedostatečné ujasněnosti problematiky logické modálnosti, modálnosti soudu, která dala základ k vyčleňování a vymezování kategorie jazykové; v nevyjasněnosti vztahu pojmu jazykové modálnosti k pojmu predikativnosti i v problematičnosti samého pojmu predikace, především však v komplexní povaze věci samé, která nedovoluje postihnout všechny vnitřně související jevy sem obvykle zahrnované klasickou definicí *per genus proximum et differentias specificas*. Tato komplexní povaha je, jak známo, důsledkem toho, že se v pojmu jazykové modálnosti spojují a prolínají nejméně tři různé oblasti: komunikační záměr mluvčího, „způsob platnosti“ výpovědního obsahu a široká oblast sémantiky gramatické kategorie slovesného způsobu a modálních sloves i ostatních modálních výrazů. Proto také badatelé usilující o přísné logické uchopení pojmu modálnosti odmítají vytváření tak vnitřně nesourodého celku (např. V. Z. Panfilov, který z rámce pojmu modálnosti vylučuje nejen druhy vět podle záměru mluvčího, ale i některé slovesné mody, jako imperativ aj.); naopak ti badatelé, kteří uznávají komplexnost jazykových jevů (nepostižitelnou prostředky klasické logiky), zahrnují do pojmu modálnosti leckdy i oblasti další, jako protiklad afirmace a negace (odpovídající různé kvality logických soudů), hodnocení obsahu výpovědi mluvčím z nejrůznějších hledisek i různé emocionální reakce na skutečnost. I když nepopíráme vzájemnou blízkost těchto oblastí, domníváme se nicméně, že je třeba jasně odlišit oblast vlastně modálních vztahů jak od hodnocení jiných než modálních, tak od různých postojů a reakcí citových.

Jistou pomocí nám při tom může být osvětlení naší otázky ze stanoviska marxisticko-leninské teorie poznání.

Ze stanoviska leninské teorie odrazu, která je jejím základem, odráží se v našem vědomí, vyjadřovaném jazykem, objektivní skutečnost tak, jak si ji prakticky uvědomujeme. To nepotřebuje podrobnějšího objasnění u takových výpovědí, které jsou jazykovým výrazem soudu, tj. u takových sdělení, v kterých se něco tvrdí nebo popírá. V takových větách jako *Jabloně kvetou, Obloha je modrá, Smívá se* odráží se bezprostředně kousek skutečnosti jako částka našeho poznání. Tak tomu však není ve všech typech vět. Jazyk vyjadřuje totiž nejen fakta poznání, ale i projevy vůle a emoce, jež jsou rovněž formou odrazu společenského bytí. Řeč je nejenom nástrojem myšlení a prostředkem sdělení v užším smyslu tohoto slova (tj. oznámení), ale i výrazem citů a emocí a prostředkem působení a vůbec interindividuálního styku.

Jednu takovou složitější formu vztahu vědomí ke skutečnosti, třebaže velmi blízkou soudu, máme v otázce, jejíž noetická podstata je v úsilí o rozšíření

obzoru poznání. Věty jako *Kvetou již u vás stromy?* nebo *Na koho bych se měl obrátit?* neodrážejí tedy přímo kousek skutečnosti, nýbrž naši poznávací reakci na skutečnost neúplně odraženou, náš pokus o doplnění a zpřesnění poznání skutečnosti. Vedle živlu intelektuálního obsahuje ovšem otázka i prvky emocionální.

Jiným druhem vztahů mezi subjektem a objektivní skutečností je výzva; uvědomujeme si možnost a ze svého stanoviska i žádoucnost uskutečnění jisté představy a očekáváme toto uskutečnění od osoby, na niž se obracíme. Tak jako otázky vycházejí výzvy sice z určitého poznání, tj. z přímého odrazu kousku skutečnosti, avšak svou vlastní podstatou jsou to opět volní reakce na skutečnost, pokusy o její změnu.

Mezním případem výzvy je přání, lišící se od vlastní výzvy (i otázky) tím, že se s jeho realizací neobracíme na osobu, s níž mluvíme, nýbrž jí žádoucnost této realizace prostě sdělujeme: *Kéž by už bylo jaro! Jen ať neprší!*

Ještě jiným takovým vztahem mluvčího ke skutečnosti, který nelze zahrnout v přímém odrazu skutečnosti, je citová reakce na tuto skutečnost, emoce nad tím, co se děje, např. údiv, nadšení, rozhořčení atp.

V těchto a podobných případech nejde tedy už o přímý odraz daného kousku objektivní skutečnosti, jako tomu je v případě výpovědi vyjadřující soud, nýbrž o odraz vztahu subjektu a odraženého kousku skutečnosti v jejich vzájemném působení, o odraz nepřímý (objektivní skutečnost se tu odráží jen zprostředkovaně, nepřímě).

Pojímáme-li pojem odrazu v tomto širším smyslu slova, pak ovšem každá myšlenka a každá výpověď je svého druhu odrazem. A právě povaha tohoto odrazu, způsob, jak se odráží skutečnost ve vědomí mluvčího, tvoří podstatu toho, co nazýváme modálností v širokém smyslu slova.

Jazyk je podle slov Engelsových praktické, reálné vědomí. V tomto vědomí se však neodráží jen objektivní skutečnost nás obklopující, nýbrž i rozmanité vztahy, do nichž subjekt s objektivní realitou vstupuje, především také jeho citové a volní reakce na skutečnost, jeho pasivní i aktivní postoj ke skutečnosti, jeho jednání. A to se projevuje rovněž v jeho řeči, především v základním zaměření jazykového projevu, které tvoří základnu výpovědní modálnosti.

Modálnost má tedy vedle stránky objektivní (vztahu obsahu výpovědi ke skutečnosti) vždy nutně i stránku subjektivní: ta je dána jednak tím, že objektivní vztah obsahu výpovědi ke skutečnosti se odráží ve vědomí subjektu, jednak tím, že sám subjekt se stává v jiných případech aktivní složkou této skutečnosti. To platí jak o modálnosti záměrové, tak i o těch aspektech modálnosti, které se často označují jako modálnost „objektivní“, ukazující na charakter reálných vztahů odražených v obsahu výpovědi, nebo opět modálnost „subjektivní“, ukazující stupeň věrohodnosti obsahu výpovědi z hlediska mluvčího, jež se navrstvují na modálnost záměrovou. Vždy jsou tu přítomny jak moment objektivní, tak moment subjektivní, rozdíl je jen v tom, který z nich je zdůrazňován.

Modálnost v širokém smyslu slova, tj. způsob odrazu reality, je tedy podstatným znakem každé výpovědi. Jde tu o specifický odraz jednak objektivní skutečnosti samé, jednak vzájemných vztahů mezi subjektem (který může být s mluvčím totožný nebo ne) a touto skutečností ve vědomí mluvčího.

Z hlediska poznávací funkce jazyka nás však nezajímají všechny tyto

způsoby a druhy odrazu skutečnosti, nýbrž pouze ty, v nichž se ozřejmuje vztah obsahu výpovědi ke skutečnosti, tak jak se promítá do vědomí mluvčího, a obecně ty vztahy mezi subjektem a touto skutečností, které mají vliv na toto hodnocení (jako vztahy voluntativní). Jen tyto formy odrazu shrnujeme proto v pojmu modálnosti v užším a vlastním smyslu.

Naproti tomu zůstávají mimo oblast vlastně modálních vztahů taková hodnocení obsahu výpovědi, která nejsou relevantní pro jeho vztah ke skutečnosti, jako např. hodnocení z hlediska jeho prospěšnosti, vhodnosti (*Vaše štěstí je už konec*) atp. To přirozeně platí i o různých emocionálních formách subjektivních reakcí na skutečnost, nemajících vliv na vlastně modální hodnocení vztahu obsahu výpovědi ke skutečnosti, které odlišujeme jako samostatnou sféru expresivnosti. Lze říci, že funkce výrazová, expresivní nezasahuje do oblasti modálních vztahů, ty mají své místo jen v rámci sdělovací funkce jazyka, třebaže obě tyto sféry jazykových jevů, v kterých se odráží objektivní skutečnost prizmatem společenského vědomí, jsou navzájem v nejtěsnějších vztazích.

